

АДМІНІСТРАТИВНЕ І ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 336.741/747+347.73

ФІНАНСОВО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ГРОШОВОЇ ЕМІСІЇ В УКРАЇНІ

О. Ільницький

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна,
e-mail: o.ilnytskyu@gmail.com*

Досліджено проблему визначення загального механізму грошової емісії та проблеми реалізації цього процесу в Україні. Розкрито загальне призначення грошової емісії у фінансовій системі та процедурі грошового обігу. Розглянуто основні засади випуску грошей на підставі реалізації державної монетної регалії.

Вивчаючи Національний банк України як монопольний емісійний центр в Україні, зосереджено увагу на природі емісійної діяльності НБУ, гарантіях його правового статусу, що дають змогу проводити емісію на підставі економічних закономірностей.

Досліджено форми та правила розрахунків в Україні, зокрема за посередництвом новітнього платіжного механізму «електронні гроші». Визначено перспективи нормативних змін для підвищення якості правового регулювання досліджуваної сфери відносин.

Ключові слова: гроші (грошові кошти), грошовий обіг, Національний банк України, готівка, безготівкова форма розрахунку, електронні гроші.

*«Дайте мені можливість випускати гроші в державі
і мені буде байдуже, хто пише її закони»*

Мейер А. Ротшильд

Самостійна грошова система держави є таким же невід'ємним атрибутом суверенітету, як її територія, право, державні символи, оскільки дає змогу забезпечити можливість самостійного вирішення державою соціально-економічних питань, утверджуючи повноту державної влади. У питаннях побудови та функціонування фінансової системи, правила організації грошового обігу посідають першочергове місце, оскільки визначають загальний механізм циркулювання вартості у державно-правовому вимірі. Одним із питань цієї сфери є «наповнення» вказаної системи відповідними еквівалентами шляхом емісії грошей. Будучи базисним елементом побудови грошової системи, правильно проведена емісія забезпечує передумови стабільності та ефективності економічного розвитку, в той час, коли помилки на цьому етапі мають незворотній негативний вплив на фінансово-економічне становище загалом.

Процес грошової емісії є предметом детального дослідження економічної науки, однак, будучи елементом реалізації державної влади через відповідні повноваження, емісія грошей не може залишатися поза увагою юридичних наукових праць.

Основу теоретичним міркуванням заклали результати досліджень Є. О. Алісова, Л. К. Воронової, І. Б. Заверухи, О. А. Лукашева, Ю. П. Савинського, Л. К. Царової та інших.

Метою цієї статті є формування теоретичних положень і практичних висновків, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства України для вирішення окремих проблем грошової емісії в Україні.

Гроші як економічна категорія виникли з появою та розвитком товарного виробництва, розвиваються разом з ним, наповнюючись новим змістом, та, набуваючи нових форм. На думку Л. К. Царьової, гроші є особливим видом товару, що відрізняється від інших видів за своєю специфікою, виступаючи як загальний універсальний товар – товар товарів, завдяки своїй здатності обмінюватися на будь-який інший товар [1, с. 124].

Традиційним для юридичної науки є визначення поняття грошей, яке сформулював О. М. Безрук. Учений який писав, що гроші – законний платіжний засіб, ними можна погасити будь-який борг. Цією властивістю вони і відрізняються серед інших речей, що зумовлює їхню особливу роль в економічному обороті та впливає на особливості правового регулювання речових прав на них [2, с. 188].

Зважаючи на вказане, Є. О. Алісов визначає гроші як встановлений законом чи звичаєм торгового обороту вартісний еквівалент у формі паперових, металевих чи інших знаків, що виконують функції міри вартості речей, робіт, послуг і інших матеріальних та нематеріальних благ, засобів платежу, обігу і нагромадження [3, с. 59].

Отже, погоджуємося із висловленою у літературі думкою про те, що у сьогоднішніх умовах визначити гроші як товар і, як наслідок застосувати до його обороту загальний речово-правовий режим, буде неправильно. Сучасна трансформація грошей, у тому числі готівкових, зводиться до того, що вартість (як основа кількісного співвідношення при еквівалентному обміні) грошей майже дорівнює нулю. Доки гроші мали речову складову, тобто мали золотий, срібний вміст, доти мали і власну цінність. Визначення ж грошей як речей (предметів матеріального світу) на сьогодні суперечить сучасним формам грошей (наприклад, електронні або безготівкові форми грошей, які існують у вигляді записів на рахунках). Указані форми не можна фізично відчутти, що унеможливорює їхню матеріальність [4, с. 156–157].

З положень Цивільного кодексу України (ст. 192) варто зробити висновок, що гроші (грошові кошти) віднесені до складу майна як об'єкта цивільних прав, але їх треба розглядати не в іпостасі виду традиційної речі, а певних майнових (означених матеріальною вартістю) прав і обов'язків у правовідносинах. Юридичний зміст цих правовідносин оформлений через суб'єктивне право суб'єкта (емітента) на випуск грошей, що кореспондується з юридичним обов'язком інших суб'єктів приймати ці гроші як законний платіжний засіб у відносинах між собою. Отже, узагальнюючи вказані міркування, гроші розглядають з позицій безумовного і абсолютного зобов'язання емітента грошей [4, с. 157–158] та форми динамічної взаємодії між учасниками фінансово-економічного процесу.

Держава, впливаючи на рух грошової форми вартості, у тому числі через нормативно-правове регулювання відповідних відносин-зобов'язань щодо обігу грошей у державному суспільстві, цим впливає і на її рух у товарній формі, здобуваючи глобальний інструмент управління економікою [5, с. 6]. Але існує і зворотній зв'язок, обумовлений еквівалентною взаємозалежністю відповідної грошової форми вартості з товарно-матеріальними цінностями, які представляють споживну вартість.

Угорський економіст Б. Хаморі звертав увагу на те, що грошовий обіг охоплює два напрями руху грошей – вертикальний і горизонтальний. При цьому вертикальний рух грошей (головний зв'язок) можливий у двох випадках. По-перше, при їх утворенні і спрямований від центрального банку до підприємства (які,

абстрагуючись, можна ототожнити із усіма іншими суб'єктами, що протистоять у цих відносинах центральному банку), а, по-друге, при ліквідації грошей – у зворотному напрямку (при їх виведенні з народного господарства з різних причин) [6, с. 123–125]. Таке структурування грошового обігу є значущим унаслідок орієнтації уваги дослідників на два напрями діяльності держави у сфері грошового обігу: 1) емісійну роботу центрального банку; 2) організацію розрахунково-касових і кредитних відносин в економіці держави [7, с. 282].

Правове регулювання емісії національних грошей є одним зі структурних елементів грошової системи суверенної держави, яка охоплює також встановлені законом національну грошову одиницю, форми грошей, види готівкових грошових знаків, форми грошового обігу та його регулювання [8, с. 491].

Поняття «випуск грошей» та «емісія» – нерівнозначні. Випуск грошей в обіг відбувається постійно. Безготівкові гроші випускають в обіг, коли комерційні банки надають позичку своїм клієнтам. Готівкові гроші випускають в оборот, коли банки у процесі проведення касових операцій видають їх клієнтам зі своїх операційних кас. Однак одночасно клієнти погашають банківські позики і здають готівку в операційні каси банків. При цьому кількість грошей в обігу може і не збільшуватися, лише змінюється їх форма існування та функціонування у фінансовій системі держави. Отже, можна зробити висновок, що такі типи банківських операцій не є емісійними, оскільки не призводять до зміни грошової маси в обігу. Під емісією ж розуміють такий випуск грошей в оборот, який призводить до загального збільшення грошової маси, що перебуває в обороті. Така позиція є домінуючою як у економічній, так і юридичній літературі [7, с. 271; 9, с. 93].

Державна монетна регалія на сьогодні займає провідну роль у побудові та функціонуванні імперативних грошових систем та є першопочатком, ідеєю ідей. У цьому випадку йдеться про привласнене в еволюції державою право створювати грошові знаки. Розвиток відносин з фіскального зумовив трансформацію мети застосування вказаного повноваження з фіскального (за рахунок сеньйоражу (seigniorage) – емісійного доходу) на необхідність встановлення однакового і стійкого грошового обігу в країні як фундаментального принципу організації економічних відносин.

Сучасній економіці притаманна імперативна форма організації грошових систем, однак при цьому існують деякі відмінності в їх побудові. Це стосується насамперед порядку емісії грошей. Традиційно ця функція покладається на центральні банки (емісійні центри). Однак, як свідчить історія, у практиці побудови імперативних грошових систем нерідко траплялися винятки, що отримали у літературі назву «вільного карбування». Проте, такі випадки загалом відповідали принципам імперативної побудови грошової системи, оскільки при вільному карбуванні треба враховувати існуючі вимоги законодавства до грошових знаків щодо їх кількісної, якісної і іншої характеристик.

Деякими специфічними особливостями відрізняється імперативна грошова система Сполучених Штатів Америки, яка характеризується одним із найвищих для сучасності ступенів зовнішньої децентралізації емісійної діяльності. Основне завдання керівництва Федеральної резервної системи США полягає у реалізації грошово-кредитної політики США та регулюванні грошового обігу відповідно до потреб економіки загалом. Однак на відміну від більшості країн, що мають один центральний банк, у США їх 12. Кожен із таких банків є відособленим корпоративним утворенням федерального уряду і виступає в якості фіскального агента уряду та системи грошових платежів. Юридична природа такої системи складна, будучи компромісною між прихильниками державної емісійної монополії та де центра-

лізації, оскільки банки є приватною власністю, але реалізують грошово-кредитну політику держави через виконання розпоряджень Ради Керуючих Федеральної Резервної Системи. Власниками ж федеральних резервних банків є комерційні банки відповідного округу, шляхом придбання участі в акціонерному капіталі федерального резервного банку, які після цього отримують статус банків-членів ФРС (member banks). Федеральні резервні банки виконують функції «банки банків» – ведуть рахунки, виступають кредиторами останньої інстанції своїх членів та виконують емісійну функцію [10, с. 180–182].

Також варто звернути увагу на новітні прецеденти проведення емісії єдиної грошової одиниці міждержавним об'єднанням – Європейським Союзом, що розпочалося з 1 січня 1999 року. За основу побудови емісійної системи була прийнята американська модель децентралізації грошової емісії. Специфіка правової природи цього Об'єднання, зумовила відмову європейських держав від належного їм монопольного права емісії власних грошей, а з іншого – на основі об'єднання добровільно відчужених суверенних прав у сфері організації грошового обігу вони створили особливу емісійну систему, замінивши національні валюти єдиною європейською [11, с. 22]. Державна монетна регалія трансформувалася у міждержавну суверенну згоду на емісійну монополію квазідержавного об'єднання. З такою думкою варто погодитися, оскільки вона підтверджується положеннями Договору про Європейський Союз, відповідно до ст. 4а якого були утворені Європейський центральний банк і відповідна Європейська система центральних банків, до складу якої входить ЄЦБ та національні центральні банки держав-учасниць. Відповідно до встановленої Договором компетенції Європейський центральний банк відповідає за політику у сфері грошової емісії валюти Євросоюзу «євро» і за управління ЄСЦБ. Водночас безпосередньо емісійну функцію реалізують саме члени ЄСЦБ за розпорядженнями ЄЦБ [12, с. 118].

Характеризуючи емісійну діяльність більшості держав сучасності, варто зазначити, що найбільш притаманними їй є елементи проведення фидуціарної емісії (від лат. fiducia – довіра), тобто випуск грошових коштів без реального їх забезпечення. Це дає змогу ширше та вільніше застосовувати грошову емісію, як прийом регулювання та впливу на соціально-економічний стан держави. Також, законодавство кожної держави встановлює визначення кола суб'єктів емісійної діяльності, процедуру емісії (в тому числі її передумови чи обмеження щодо використання, резервні гарантійні фонди – основний з яких золотовалютний резерв тощо), обов'язки емітента, певні засоби забезпечення інтересів користувачів грошовими коштами, емітованими у фінансовій системі держави [8, с. 496]. Тому відсутність реального повного забезпечення не означає можливість безпідставності проведення емісії для вирішення проблем попиту економіки на кошти, натомість, потребує посиленої уваги та контролю за дотриманням визначених передумов її проведення.

Традиційно перед центральним банком ставлять п'ять основних завдань, а саме бути емісійним центром країни; «банком банків», тобто виконувати операції з банками певної країни: зберігати касові резерви, розмір яких встановлено законом, надавати їм кредити (кредитор останньої інстанції), виконувати нагляд, підтримуючи необхідний рівень стандартизації і професіоналізму в національній кредитній системі; банкіром уряду, для цього він повинен підтримувати державні економічні програми та розміщувати державні цінні папери; надавати кредити і виконувати розрахункові операції для уряду, зберігати офіційні золотовалютні резерви; головним розрахунковим центром країни, виступаючи посередником між іншими банками країни для виконання безготівкових розрахунків, що засновані на

заліку взаємних вимог і зобов'язань (клірингів); органом регулювання економіки грошово-кредитними методами [13, с. 381]. В Україні вказані функції в межах забезпечення стабільності грошової одиниці – належать Національному банку України (НБУ) (ст. 99 Конституції України, ст. 6 Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р.).

Особливість правового статусу НБУ обумовлена Конституцією України, за якою виконання відповідної функції потребує певних взаємовідносин з органами державної влади України. НБУ властиві характерні ознаки органів виконавчої влади, але при цьому є й суттєва відмінність – він не входить до системи органів, які очолює Кабінет Міністрів України, і не підпорядкований йому. Відповідно до Закону, НБУ підзвітний Президенту України та Верховній Раді України. Бюджетну незалежність визначає законодавчо встановлений механізм використання коштів центрального банку держави як джерела бюджетних доходів. Цей механізм передбачає низку обмежень і заборон, які мають надзвичайно важливе значення для емісійної діяльності: 1) заборона надання НБУ прямих кредитів як у національній, так і в іноземній валютах на фінансування витрат Державного бюджету України (ст. 54 Закону «Про Національний банк України»); 2) емісійні кошти НБУ не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України (ч. 2 ст. 15 Бюджетного кодексу України), які покликані створити обмеження щодо можливості застосування емісії грошових коштів у політичних цілях.

Діяльність НБУ з регулювання грошово-кредитної сфери обумовлюється не лише необхідністю стабілізації грошової маси, але і необхідністю захисту інтересів клієнтів, забезпечення безризиковості банківської системи іншими чинниками [14, с. 247]. Тому із усіх заходів центрального банку в регулюванні грошово-кредитної політики важливе значення мають заходи регулювання обігу грошової маси, її структури, параметрів та інше, тобто тих елементів, які становлять пропозицію грошей (емісійні операції) [15, с. 193].

Грошові емісії проводять згідно з рішеннями НБУ, який самостійно визначає її періодичність та обсяг [8, с. 496]. Засоби і методи самостійної грошово-кредитної політики НБУ, постають інструментом досягнення поставлених державою цілей, відрізняючись серед інших елементів цієї системи особливою спрямованістю на регулювання безпосередньої грошової пропозиції, тобто, кількості грошей в обігу тощо. Характеризуючи загальну тенденцію, О. П. Орлюк відзначає, що грошово-кредитна політика повинна здійснюватися «пасивно», тобто так, щоб інфляцію, процентні ставки, реальний обмінний курс тощо визначали ринкові чинники без активного централізованого управління. Ведення грошово-кредитної політики суто ринковими методами було б ідеальним варіантом, який би на практиці означав повну гармонію та відповідність об'єктивним економічним процесам, задля чого і забезпечується відповідними гарантіями виняткове становище емісійного центру [16, с. 137]. Максимум можливостей НБУ – це регулювання пропозиції грошей у результаті емісійних операцій. Між тим, життя суспільства охоплює і попит, і пропозицію грошей. Однак на формування попиту вирішальне значення має діяльність Кабінету Міністрів України, його фінансова та економічна політика. Тому реальність грошово-кредитної політики більше залежить від суб'єктивно-політичних чинників. Серед них є такі, що залежать не стільки від центрального банку, як від уряду [15, с. 197].

У цих умовах законодавець встановлює чіткі та категоричні заборони щодо прямого погашення поточного попиту на грошові кошти за рахунок емісії, з метою недопущення розкручування гіперінфляції та девальвації через критичне зростання незабезпеченої грошової маси.

Водночас для України протягом останніх років ця ситуація стала абсолютно буденною, що навіть призвело до появи у народі виразу щодо емісійної діяльності Національного банку України – «ввімкнути друкарський станок». Останні звіти Рахункової палати з 2008 року щорічно підтверджують використання коштів непрямой емісії для фінансування дефіциту державного бюджету шляхом викупу НБУ облігацій внутрішньої державної позики. Оскільки кошторисний прибуток НБУ, за підсумком не відповідав сумі придбаних облігацій, закономірним висновком постало емісійне джерело для проведення відповідних закупівель (на сьогодні, наприклад, склад облігацій внутрішніх державних позик у портфелі цінних паперів НБУ становить близько 340 млрд грн). Це зумовило появу пропозиції у літературі, за якою загальне положення про заборону використання емісійних коштів НБУ для покриття дефіциту державного бюджету доцільно доповнити більш конкретно нормою про заборону придбання НБУ державних цінних паперів при первинному їх розміщенні з метою фінансування дефіциту Державного бюджету України [17, с. 12].

На думку аналітиків проекту CASE «Ціна держави: популярна економіка», власне скорочення з березня 2015 року придбання НБУ державних облігацій (4, 8 млрд грн порівняно з витраченими на їх придбання 10,9 млрд грн у лютому 2015 року; у квітні 2015 року портфель облігацій у загальному скоротився на 5,2 млрд грн за рахунок погашення) зумовило зупинку девальваційного стрибка [18].

НБУ проводить фідуціарну емісію української національної валюти. Ч. 3 ст. 32 Закону України «Про Національний банк України» визначає, що офіційне співвідношення між гривнею та золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлено. Натомість, НБУ встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют та оприлюднює його. Для регулювання курсу гривні щодо іноземних валют НБУ використовує золотовалютний резерв, купує і продає цінні папери, встановлює і змінює ставку рефінансування та застосовує інші інструменти регулювання грошової маси в обігу (ст. 36 Закону).

Положення українського законодавства про заборону випуску та обігу на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів додатково стверджує монополію права грошової емісії та централізацію його реалізації в межах діяльності НБУ до внесення відповідних змін. Це питання набуває особливої актуальності з огляду на розвиток альтернативних систем розрахунку через використання міжнародних платіжних систем, що згідно із Законом України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 05.04.2001 року можуть послугуватися винятково гривнею або ж іноземною валютою в порядку, визначеному НБУ. Використання будь-яких інших грошових знаків для розрахунку є забороненим, а такі одиниці отримують статус «грошових сурогатів» (до такої характеристики схиляються дослідники при аналізі «криптовалют» згідно з чинним законодавством України) [19].

Також у рамках цього питання треба звернути увагу на випуск в Україні електронних грошей. Під терміном «електронні гроші» зазвичай, розуміють грошову вартість, яка зберігається в електронному вигляді на технічному пристрої і може використовуватися для здійснення платежів суб'єктам іншим, неемітентом, без необхідності використання при цьому банківських рахунків, але що діє як свідомо сплачений інструмент на пред'явника. Електронні гроші є грошовими зобов'язаннями емітента в електронному вигляді і зберігаються на електронному пристрої утримувача. Необхідно відзначити, що міжнародні банківські установи, зокрема Банк міжнародних розрахунків і Європейський центральний банк, розглядають електронні гроші окремо від продуктів доступу до банківського рахунку та

встановлюють вимоги до емітентів і систем електронних грошей незалежно від виду носія, на якому електронні гроші зберігаються [20, с. 12–14].

Однак детальне ознайомлення з цим інститутом свідчить про певну умовність формулювання «випуск електронних грошей», які є лише платіжним інструментом безготівкового грошового обігу. Випуск електронних грошей відбувається шляхом їх надання користувачам або комерційним агентам в обмін на готівкові або безготівкові кошти. Банк має право випускати електронні гроші на суму, яка не перевищує суму отриманих ним грошових коштів (тобто, йдеться про не емісійність такої операції). Підтвердження такого висновку знаходимо і у листі НБУ від 07.02.2014 року № 25-109/5294 [21], який визначає, що електронні гроші випускають і інші, ніж НБУ, банки, є електронним замінником банкнот і монет та грошовим зобов'язанням емітента. Електронні гроші використовують як засіб проведення платежів, їх приймає обмежене коло осіб, надає емітент в обмін на кошти у готівковій або безготівковій формах і відповідно до законів України не є валютними цінностями та грошовими коштами. Банк має право випускати електронні гроші, номіновані лише в гривні.

Обсяг емісії грошей в Україні розраховують на підставі прогнозних макроекономічних показників розвитку економіки: обсягу валового внутрішнього продукту, інфляції, параметрів бюджету, доходів населення тощо [9, с. 93]. Що ж до його забезпечення активами НБУ, як того вимагає закон, то такий має публічно-правовий декларативний характер. Хоча у більшості країн світу врегульовують не тільки технічні принципи емісії та вилучення з обігу банківських білетів, а й розміри емісії. Визначено також конкретні види і форми покриття емітованої грошової маси: золото, векселі державного казначейства, державні цінні папери, поручительства у міжнародних фінансових організаціях, валюта, тощо [22, с. 93]. В Україні ці питання належать до сфери розсуду Національного банку України, який мав би керуватися визначеними об'єктивними економічними передумовами.

Первинний випуск безготівкових коштів НБУ відбувається через валютний, фондний та кредитний канали і забезпечується отриманням НБУ еквівалентного обсягу іноземної валюти або ліквідних фінансових інструментів, завдяки чому за потреби через ці ж канали відбувається вилучають коштів з обігу [13, с. 308–310]. У подальшому кошти, які потрапляють через вказані канали до комерційних банків, вони використовують у власних операціях, що можуть бути квазіемісійними, оскільки передбачають випуск грошових фондів банків у обіг, без збільшення загальної грошової маси як пасиву центробанку (оскільки банки діють винятково в межах встановлених для них гарантованих резервів, що має забезпечити інтереси їхніх клієнтів).

Розроблення грошово-кредитної політики, тактичною метою якої є забезпечення стабільності грошей, тобто оптимальної рівноваги між попитом та пропозицією на них у фінансовій системі держави [17, с. 36], передбачає вжиття з боку НБУ комплексу заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці, вирівнювання платіжного балансу. У процесі проведення цієї політики НБУ використовує наданий законодавством інструментарій. Основними економічними засобами регулювання грошової маси називають: 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; 2) процентну політику; 3) рефінансування комерційних банків; 4) управління золотовалютними резервами; 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права); 6) регулювання імпорту та експорту капіталу; 7) емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними [23, с. 4].

НБУ встановлює банківським та іншим фінансовим установам нормативи обов'язкового резервування коштів. Нормативи обов'язкового резервування коштів встановлюють з метою підтримання на певному рівні грошової маси в обігу. Якщо НБУ підвищує норму обов'язкових резервів, то таким способом збільшується сума обов'язкових резервів і зменшується ресурсний (кредитний) потенціал кожного банку. Ще більшою мірою знижується розмір депозитів банківської системи й загальна маса грошей та обігу. Якщо НБУ зменшує норму обов'язкового резервування, то відповідно у кожного банку збільшується ресурсний потенціал, що зумовлює збільшення банківських депозитів та загальної маси грошей в обігу.

Процентна політика як інструмент грошово-кредитного регулювання економіки полягає в тому, що НБУ визначає рівень процентних ставок за ломбардними й обліковими кредитами, які він надає банківським установам у порядку рефінансування їхніх активних операцій. Якщо центральний банк проводить політику стримування або скорочення маси грошей в обігу, то він підвищує процентні ставки, що знижує попит на кредитні гроші. У разі протилежної політики, спрямованої на збільшення грошової маси в обігу, НБУ знижує рівень процентних ставок за своїми активними операціями, що стимулює кредитну діяльність комерційних банків.

Під рефінансуванням розуміють надання центральним банком коштів комерційним банкам шляхом укладення кредитних угод під заставу цінних паперів та інших цінностей, перелік яких встановлений НБУ. Цей інструмент ґрунтується на функції центрального банку «кредитора останньої інстанції». Банки звертаються до нього найчастіше у разі тимчасового дефіциту коштів для проведення активних операцій, що свідчить про відсутність самостійних автономних механізмів емісії поза межами існуючої грошової маси [10, с. 63–64].

Згідно зі ст. 28 Закону України «Про Національний банк України» він забезпечує управління золотовалютними резервами держави, проводячи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні. Оскільки на сьогодні грошова емісія є фідучіарна, неправильно ставити її у пряму залежність від обсягів золотовалютного резерву. Однак ефективне управління ним, у поєднанні з іншими механізмами впливає на об'єм грошової маси, що перебуває в обігу.

На думку І. Б. Заверухи, невиконання НБУ своєї конституційної функції повинно зумовити звільнення Верховною Радою України за поданням Президента України Голови НБУ та складу його Правління. Нормативною підставою для цього є й положення п. 8 ст. 19 Закону України «Про Національний банк України» [10, с. 60, 62].

Водночас, проводячи аналогію із висловленими положеннями Рішення Конституційного Суду України від 07.05.2002 року № 8-рп/2002 [24] звільнення вищих посадових осіб держави є санкціями конституційно-правової відповідальності, суб'єктами якої можуть бути будь-які учасники конституційно-правових відносин. Аналогічне, на нашу думку, стосується і діяльності НБУ та його Голови щодо вироблення та реалізації основ грошово-кредитної політики.

Однак головним недоліком конституційно-правової відповідальності є її саме політичний (а отже – суб'єктивний) характер, в якому ключову роль відіграє дискреційність вищих органів державної влади у прийнятті відповідного рішення та вплив політичної мотивації перед об'єктивною необхідністю. За таких умов, незважаючи на наслідки, в Україні жодного разу відкрито не було застосовано вказаний інститут.

Отже, система юридичної відповідальності як гарантії правопорядку у сфері грошової емісії потребує змін у частині визначення чітких підстав та порядку відповідальності керівництва НБУ за порушення визначених підстав, передумов та порядку застосування грошової емісії у фінансово-економічній системі держави.

*Стаття: надійшла до редакції 28.03.2016
прийнята до друку 20.04.2016*

Список використаної літератури

1. *Царьова Л. К.* Банківське право : [навчально-методичний посібник] / Л. К. Царьова. – Одеса : Поліграф, 2006. – 180 с.
2. Советское гражданское право : учеб. пособие Т.1 / отв. ред. В. А. Рясенцев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 422 с.
3. *Алісов Є. О.* Гроші і грошовий обіг: теоретичні засади та стан правового регулювання в Україні : монографія. – Х. : «Ксилон», 2004. – 326 с.
4. *Лещенко О. В.* Сучасні погляди на поняття грошей / О. В. Лещенко // Фінансове право у XXI сторіччі: здобутки та перспективи : збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, 4–7 жовтня 2011 року. Ч. II / НДІ фінансового права. – К. : Алерта, 2011. – С. 155–158.
5. Фінансове право : навч. посібник для студентів юрид. вузів і факультетів / за ред. Бекерської Д. А. та Воронової Л. К. – К. : Вентурі, 1995. – 311 с.
6. *Хамори Б.* Теория социалистического хозяйства / Б. Хамори. – Новосибирск : Наука, 1991. – 221 с.
7. *Алісов Є. О.* Теоретичні проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні : монографія / Є. О. Алісов. – Х. : «Фоліо», 2004. – 288 с.
8. *Царьова Л. К.* Емісія готівкових грошей в Україні: теоретичні основи та принципи / Л. К. Царьова // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – № 3. – С. 490–497.
9. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504 с.
10. *Заверуха І. Б.* Банківське право : посібник для студентів. – Львів : Астролябія, 2002. – 222 с.
11. *Хорват Л.* Проблеми фінансового права / Л. Хорват // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до святкування річниці заснування юридичного факультету Чернівецького університету. – Чернівці : Вид-во «Рута», 2001. – Вип. 2. – С. 20–24.
12. *Лукашев А. А.* Теоретические аспекты понятия денежной системы / А. А. Лукашев // Проблеми законності. – 1999. – № 37. – С. 115–119.
13. Деньги, кредит, банки : учебник / под ред. О. И. Лаврушина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2006. – 448 с.
14. *Козюк В. В.* Центральний банк та грошово-кредитна політика / В. В. Козюк. – Тернопіль : Джура, 1999. – 260 с.
15. *Дмитренко Ю. М.* Правові засоби регулювання грошового обігу в Україні / Юлія Михайлівна Дмитренко // Європейські перспективи. – 2012. – № 4. – Ч. 1. – С. 193–198.
16. Банківське право України : посібник / за ред. О. П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 390 с.
17. *Лукашев О. А.* Правове регулювання грошової системи України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 – «теорія управління; адміністративне право та процес; фінансове право» / Лукашев Олександр Анатолійович ; Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 18 с.

18. Ціна держави: популярна економіка – проект CASE Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.costua.com
19. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin від 10.11.2014 р. // Національний банк України: офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11879608
20. Генкин А. С. Планета Web-денег / А. С. Генкин. – М. : Альбина Паблишер, 2003. – 125 с.
21. Лист Національного банку України від 07.02.2014 р. № 25-109/5294 // *Баланс*. – 2014. – № 36. – Ст. 18.
22. Лагутін В. Д. Гроші та грошовий обіг : навч. посібник / В. Д. Лагутін. – К. : «Знання», КОО, 2003. – 211 с.
23. Савлюк М. І. Грошово-кредитна політика Національного банку України та оцінка її ефективності / М. І. Савлюк // *Вісник Національного банку України*. – 1999. – № 1. – С. 3–7.
24. Рішення Конституційного Суду України від 07.05.2002 р. № 8–рп/2002 у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) // *Офіційний вісник України*. – 2002. – № 20. – Ст. 101.

References

1. Car'ova, L. K. (2006). *Bankivs'ke pravo*. Odesa: Poligraf.
2. Rjasencev, V. A. (1975). *Sovetskoe grazhdanskoe pravo*. Moskva: Juryd. lyt.
3. Alisov, Je. O. (2004). *Groshi i groshovyj obig: teoretychni zasady ta stan pravovogo reguljuvannja v Ukrai'ni*. Harkiv: Ksylon.
4. Leshhenko, O. V. (2011). *Suchasni poglady na ponjattja groshej. Finansove pravo u XXI storichchi: zdobutky ta perspektyvy: zbirnyk naukovykh prac' za materialamy Mizhnarodnoi' nauково-praktychnoi' konferencii', 4–7 zhovtnja 2011 roku*, Ch. II, 155–158.
5. Bekers'ka, D. A., Voronova, L. K. (1995). *Finansove pravo*. Kyiv: Venturi.
6. Hamory, B. (1991). *Teoryja socalystyčeskogo hozjajstva*. Novosybyrsk: Nauka.
7. Alisov, Je. O. (2004). *Teoretychni problemy pravovogo reguljuvannja groshovogo obigu v Ukrai'ni*. Harkiv: Folio.
8. Car'ova, L. K. (2009). Emisija gotivkovykh groshej v Ukrai'ni: teoretychni osnovy ta pryncypy. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, 3, 490–497.
9. Arbuzov, S. G., Kolobov, Ju. V., Mishhenko, V. I., Naumenkova, S. V. (2011). *Bankivs'ka encyklopedija*. Kyiv: Centr naukovykh doslidzhen' Nacional'nogo banku Ukrai'ny: Znannja.
10. Zaveruha, I. B. (2002). *Bankivs'ke pravo*. L'viv: Astroljabija.
11. Horvat, L. (2001). *Problemy finansovogo prava. Materialy Mizhnarodnoi' nauково-praktychnoi' konferencii' do svjatkuvannja richnyci zasnuvannja jurydyčnogo fakul'tetu Chernivec'kogo universytetu*, Vyp. 2, 20–24.
12. Lukashev, A. A. (1999). Teoretyčeskye aspekty ponjatyja denezhnoj systemy. *Problemy zakonnosti*, 37, 115–119.
13. Lavrushyn, O. I. (2006). *Den'gy, kredyt, banky*. Moskva: KNORUS.
14. Kozjuk V. V. (1999). *Central'nyj bank ta groshovo-kredytna polityka*. Ternopil': Dzhura.
15. Dmytrenko, Ju. M. (2012). Pravovi zasoby reguljuvannja groshovogo obigu v Ukrai'ni. *Jevropejs'ki perspektyvy*, 4, 193–198.
16. Orljuk, O. P. (2009). *Bankivs'ke pravo Ukrai'ny*. Kyiv: Jurinkom Inter.
17. Lukashev, O. A. (2002). *Pravove reguljuvannja groshovoi' systemy Ukrai'ny*. Harkiv: Nacional'na jurydyčna akademija imeni Jaroslava Mudrogo.
18. Cina derzhavy: populjarna ekonomika – proekt CASE Ukrai'na (2015, 18 September). Retrieved from www.costua.com

19. Nacional'nyj bank Ukrai'ny: oficijne internet-predstavnyctvo (2014). Roz'jasnennja shhodo pravomirnosti vykorystannja v Ukrai'ni «virtual'noi' valjuty/kryptovaljuty» Bitcoin vid 10.11.2014 r. [Data file]. Retrieved from www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?-art_id=11879608
20. Genkyn, A. S. (2003). *Planeta Web-deneg*. Moskva: Al'byna Pablysher.
21. Lyst Nacional'nogo banku Ukrai'ny vid 07.02.2014 r. № 25-109/5294 (2014). In *Balans*, 36, 18.
22. Lagutin, V. D. (2003). *Groshi ta groshovyj obig*. Kyiv: Znannja, KOO.
23. Savljuk, M. I. (1999). Groshovo-kredytna polityka Nacional'nogo banku Ukrai'ny ta ocinka i'i' efektyvnosti. *Visnyk Nacional'nogo banku Ukrai'ny*, 1, 3–7.
24. Rishennja Konstytucijnogo Sudu Ukrai'ny vid 07.05.2002 r. № 8-рр/2002 u spravi za konstytucijnym podannjam Prezydenta Ukrai'ny shhodo oficijnogo tlumachennja polozhen' chastyh drugoi', tret'oi' statti 124 Konstytucii' Ukrai'ny (sprava shhodo pidvidomchosti aktiv pro pryznachennja abo zvil'nennja posadovyh osib) (2002). In *Oficijnyj visnyk Ukrai'ny*, 20, 101.

*Стаття: надійшла до редакції 20.03.2016
прийнята до друку 20.04.2016*

FINANCIAL AND LEGAL ANALYSIS OF MONEY EMISSION IN UKRAINE

O. Ilytskyi

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universitetska Str., 1, UA – 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: o.ilytskyi@gmail.com*

Independent monetary system of a state is an essential attribute of its sovereignty.

In today's conditions grounds to determine money as a commodity and apply a general property regime to it are absent, because its value is practically equal to zero. Summarizing researchers' approaches, money should be considered from the standpoint of absolute and unconditional obligation of a money issuer and dynamic forms of interaction between participants of the financial and economic process.

Legal regulation of national money emission is one of the structural elements of monetary system of a sovereign state, which also includes established by law a national monetary unit, money forms, cash token money types, forms of monetary circulation and its regulation.

The terms «money issue» and «emission» are not equivalent. Money supply is increasing during emission, in contradistinction to money issue.

Today state monetary regalia occupies a leading role in mandatory monetary systems building and functioning.

The emission currently has fiduciary (trustful) character, namely it is carried out without providing real money. It allows to use it widely and freely as a way of regulation and influence on the socio-economic situation of a state. Simultaneously, legislation of each state establishes a range of emission activity subjects, procedure of emission, obligations of the issuer, certain means of ensuring interests of users of monetary funds, issued in the financial system of a state. Therefore absence of real complete providing does not mean the opportunity of conducting groundless emission to solve economic problems.

Emission in Ukraine is conducted in accordance with the regulations of the National Bank of Ukraine (hereinafter – the NBU), which determine its frequency and scope. The instrument for achieving goals, set by the state, is means and methods of the monetary policy of the NBU.

Ukraine's legislation establishes clear and categorical prohibitions on direct repayment of current demand for cash through emission, for the purpose of hyperinflation prevention and devaluation because of critical growth of not provided money supply.

For ensuring the monopoly right to conducting money emission in Ukraine, the legislation of Ukraine refuses to legalize widespread cryptocurrency (for instance, «Bitcoin»), recognizing them as prohibited by law «money substitutes».

Electronic money issue is only a form of cashless payment instruments. Electronic money is an electronic substitute for banknotes and coins and monetary obligation of the issuer.

Electronic money is used as a means of payment, accepted by a limited number of persons, provided by the issuer in exchange for the funds in cash or cashless form and according to the legislation of Ukraine it is not currency values and monetary funds.

The system of legal responsibility of the NBU needs a change in the direction of certainty of clear grounds and procedure of responsibility of the NBU board for a violation of grounds, conditions and procedure of conducting money emission in the financial and economic system of the state and the transformation of constitutional legal (political) responsibility into reality.

Keywords: money (monetary funds), the National Bank of Ukraine, cash, cashless payments, electronic money.